

KARL R. POPPER O PRESNOSTI A VÝZNAME

V diskusiích o možnostiach a medziach exaktnosti, ktorú sme otvorili dialógom *Úsilie o exaktnú filozofiu*, uverejnenom v 1. čísle I. ročníka *Organonu F*, dávame slovo významnému analytickému filozofovi K.R. Popperovi. Dúfame, že Popperovo prevažne odmietavé stanovisko k úsiliu o jazykovú presnosť nielenže vhodne zapadne do prebiehajúcej diskusie, ale poskytne aj nové námety na úvahy, ktoré účastníci diskusie rozvíjajú vo svojich príspevkoch. Popperove výhrady proti „hľadaniu presnosti ve slovech, pojmech alebo významech“ sa v tomto čísle *Organonu F* dostali do zaujímavého kontrastu s prístupom A. Tarského artikulovaným na stránkach jeho state *Sémantická koncepcia pravdy a základy sémantiky* (s. 18-54). Pre správne pochopenie Popperových názorov treba však dodať, že mu vôbec nechýbala snaha o jasnú a jednoznačnú formuláciu myšlienok, o čom svedčia jeho práce i nasledujúce úryvky z ich prekladov do češtiny.

Redakcia

...aristotelizmus a spřízněné filosofie nám tak dlouho tvrdily, jak důležité je dojít k přesnému poznání významu našich termínů, že jsme tomu všichni nakloněni. A nadále se tohoto kréda drží navzdory nespornému faktu, že filosofie, která se už dvacet staletí trápí nad významem svých termínů, je plná verbalizmu a navíc oťesně neurčitá a ambivalentní, zatímco věda, jako třeba fyzika, která se sotva stará o termíny a jejich význam, ale o fakta, dosáhla vysoké přesnosti. Mělo by to přispět k poznání, že se pod vlivem Aristotela kladl na význam termínů přehnaný důraz. Podle mého názoru jde však ještě o jednu věc. Tím, že se soustředíme na problém významu, nejen nijak nezaručíme přesnost, ale samo o sobě je to hlavní zdroj vágnosti, ambivalentnosti a zmatení.

Ve vědě dbáme na to, aby formulovaná tvrzení nikdy *nezávisela* na významu termínů. Ani tam, kde se termíny definují, se nesnažíme odvodit informaci z definice nebo založit na definici nějaký argument. Proto nám termíny nedělají velké potíže. Nepřetěžujeme je. Naložíme na ně pokud možno co nejméně. Nebereme jejich „význam“ příliš vážně. Jsme si stále vědomi toho, že naše termíny jsou tak trochu neurčité (neboť jsme se jim naučili při praktickém užití), a přesnosti dosahujeme nikoli tím, že likvidujeme šero jejich vágnosti, ale dobře se v něm zavedeme a opatrně vystavíme své věty tak, že možné stíny významů našich slov nevadí. Tak se vyhneme slovičkaření.

Někdo se může domnívat, že přesnost vědy a jazyka vědy závisí na přesnosti termínů, přesto jsem však přesvědčen o tom, že je to pouhý předsudek. Přesnost jazyka je spíš závislá na tom, že se stará o to, aby slova nebyla zatížena úkolem být přesná. Slova jako „písečná duna“ nebo „vítr“ jsou určitě dost neurčité. (Kolik palců musí mít hromádka písku do výšky, aby se jí dalo říkat „písečná duna“? Jak rychle se musí vzduch pohybovat, aby to byl „vítr“?) Pro geologa a jeho práci jsou však tyto pojmy dostatečně přesné. Je-li zapotřebí většího stupně diferenciacie, má vždy možnost bližší specifikace, např. „duny vysoké od 4 do 30 stop“ nebo „rychlost větru od 20 do 40 mil

za hodinu“. V exaktních vědách je situace analogická: ve fyzikálním měření se vždy snažíme uvážit pásmo, kde se může vyskytnout chyba; přesnost nespočívá v tom, že se snažíme redukovat toto pásmo na nulu, nepretendujeme na to, aby žádné takové pásmo neexistovalo, ale přesnosti dosahujeme spíš díky jeho explicitnímu uznání.

I tam, kde termín vyvolá nějaké obtíže, jako např. ve fyzice termín „simultánnosti“, není to proto, že by význam byl nepřesný nebo ambivalentní, ale jde spíš o následek nějaké intuitivní teorie, která zatížila tento termín příliš velkým nebo příliš „přesným“ významem. Einstein ve své analýze simultánnosti zjistil, že fyzikové, když hovoří o simultánních událostech, činí tak za mylného předpokladu, který by byl nesporný, kdyby existovaly nějaké známky nekonečné rychlosti. Chyba nebyla v tom, že si nic nemysleli nebo že by význam byl ambivalentní nebo termín nedostatečně přesný. Einstein spíše přišel na to, že eliminace teoretického předpokladu, do této chvíle nepovšimnutého díky jeho intuitivní samozřejmosti, je schopna odstranit obtíž, která se ve vědě objevila. Nižak se ve skutečnosti nezabýval otázkou významu slov, ale spíše pravdivosti teorie. Pravděpodobně by nikam nevedlo, kdyby někdo celé bádání začal mimo určitý fyzikální problém a snažil se zdokonalovat pojetí simultánnosti analýzou jejího „esenciálního významu“ nebo dokonce analýzou toho, co fyzikové „skutečně míní“, hovoří-li o simultánnosti.

Myslím si, že tento příklad nás učí tomu, abychom se nesnažili přejít most dříve, než se k němu dostaneme. Myslím si rovněž, že zvýšené zaujetí problémem významu termínů, jejich vágnosti a ambivalentnosti nelze ospravedlňovat tím, že se budeme dovolávat Einsteinova příkladu. Motivem pro takové zaujetí bývá spíše přesvědčení, že na významu našich slov hodně záleží a že s významem stále operujeme; to však musí nutně vést k verbalizmu a scholastičnosti. Z této pozice můžeme kritizovat např. Wittgensteinovo učení, podle něhož věda zkoumá fakta, zatímco záležitosti filosofie je objasňovat význam slov, a tak očišťovat jazyk a eliminovat lingvistické hádanky. Pro názory této školy je typické, že nevytváří žádný řetězec argumentů, který by bylo možné podrobit racionální kritice; tato škola adresuje své subtilní analýzy výlučně úzkému esoterickému kruhu zasvěcenců. Zdá se, že toto potvrzuje názor, že každé zvýšené zaujetí pro význam má typicky aristotelovské důsledky – scholasticismus a mysticismus. ([2], 23-25)

* * *

Nikdy se nenech vtáhnout do vážných debat o slovech a jejich významu. Vážně je třeba brát jen fakta a tvrzení o faktech: teorie a hypotézy; problémy, které řeší, a problémy, které nastolují.

V dalším výkladu se budu k tomuto poučení vracet jako ke svému *antiesencialistickému vyznání*. Zmínka o teoriích a hypotézách je ještě staršího data, ale uvedené krédo bude velice blízké mým pocitům, které jsem se ztěžka snažil formulovat, když jsem si poprvé uvědomil past číhající v úvahách a sporech o slova a jejich význam.

Dodnes jsem přesvědčen, že to je ta nejjistější cesta k intelektuálnímu pádu: kvůli slovíčkaření zapominat na skutečné problémy. ([3], 20)

Nechci tím samozřejmě říci, že by nebylo žádoucí někdy zpřesnit třeba nějakou předpověď nebo nějakou formulaci. Mám na mysli, že je *vždy nežádoucí snažit se být přesnější pro přesnost samotnou, zejména pro přesnost jazykovou – neboť tím se obvykle snižuje srozumitelnost*, a je jen ztrátou času a energie zabývat se takovými přípravami, které se obvykle ukáží zbytečnými, protože skutečný pokrok předmětu samotného jde obvykle stranou. *Člověk se v žádném případě nemá snažit o větší přesnost, než které je zapotřebí v dané situaci.*

Snad bych to mohl vyjádřit takto: *Každé zvýšení srozumitelnosti je samo o sobě intelektuálně cenné; zvýšení přesnosti nebo exaktnosti má jen pragmatickou hodnotu jako prostředek k dosažení určitého cíle* – cílem obvykle bývá zvýšená ověřitelnost nebo kritizovatelnost, jak to vyžaduje daná situace (jež může např. chtít, abychom rozlišili dvě konkurující si teorie vedoucí k předpovědím, které lze rozlišit jen tehdy, zvýšíme-li přesnost našich měření).

Z dalšího vyplývá, že uvedené názory se naprosto liší od názorů, které implicitně sdílají mnozí současní filozofové vědy. Jejich názory na přesnost dat se tradují od dob, kdy byly matematika a fyzika pokládány za exaktní vědy. Na vědce a také na filosofy s vědeckými sklony to dělalo ohromný dojem. Pokládali za svou povinnost v takové exaktnosti žít, snažit se ji dosáhnout a doufali snad, že se nový přínos z této exaktnosti vynoří jako jakýsi vedlejší produkt. Nový přínos však není výsledkem exaktnosti, ale toho, že jsme schopni vidět nové problémy tam, kde je dosud nikdo neviděl, a hledat nové způsoby, jak je vyřešit. ([3], 25-26)

Shrňme tedy závěrem: existuje přinejmenším jeden význam „významu“ (nebo „závažnosti“) teorie, díky němuž je závislá na svém obsahu a závislejší na svých vztazích k jiným teoriím více než na významu nějaké množiny slov.

To jsou tedy některé zásadnější závěry, k nimž jsem na základě svého antiesencialistického poučení během let dospěl... Dalším důsledkem je, jednoduše řečeno, vědomí, že hledání přesnosti ve slovech, pojmech nebo významech je marná snaha. Neexistuje prostě žádný přesný pojem (řekněme ve Fregeho smyslu), i když výrazy jako „cena této konvice“ a „30 pencí“ jsou obvykle dostatečně přesné v problémovém kontextu, kde se jich užívá. (Povšimněte si však té skutečnosti, že „30 pencí“ jako sociální nebo ekonomický výraz je značně proměnný: před několika lety měl jiný význam, než má dnes.)

Fregeho postoj je odlišný, neboť píše: „Definice pojmu musí jednoznačně determinovat libovolný předmět, ať už k pojmu patří či nikoli... Pomocí metafory můžeme říci: pojem musí být jasně vymezen.“ [1] Je však jasné, že pro takový typ absolutní přesnosti, kterou požadujeme od definovaného pojmu, musíme nejprve tuto přesnost chtít od pojmů definujících a nakonec i od našich nedefinovaných nebo primitivních slov. To však není možné. Protože naše nedefinovaná nebo primitivní slova buď mají nějaký tradiční

význam (který není zrovna přesný), nebo vznikla na základě tzv. „implicitních definic“, tzn. tím, jak jich bylo užito v kontextu celé teorie. Takový způsob jejich zavádění se zdá nejlepším – je-li třeba je vůbec „zavádět“. Pak je tedy význam pojmů závislý na významu teorie a většinu teorií lze interpretovat více méně jedním způsobem. Z toho vyplývá, že se implicitně definované pojmy, a tedy všechny pojmy, jež s jejich pomocí implicitně definujeme, stávají nejen neurčitými, ale *systematicky mnohoznačnými*. Jednotlivé systematicky mnohoznačné interpretace (jako např. bodů a přímků v projektivní geometrii) mohou být *naprosto odlišné*.

To by mohlo stačit k tomu, abychom prohlásili, že „jednoznačné“ pojmy nebo „jasně vymezené“ pojmy neexistují. ([3], 29-30)

...co bychom měli udělat, abychom objasnili náš význam, je-li zapotřebí větší jasnosti, nebo jej zpřesnili, je-li potřeba větší přesnosti? Na základě mého poučení zní odpověď takto: každý krok k větší jasnosti nebo přesnosti musíme učinit *ad hoc* nebo „postupně“. Jestliže totiž vznikne nedorozumění následkem nejasnosti, nesnažte se klást nějaké solidnější základy, na nichž lze vystavět přesnější konceptuální rámec, ale *ad hoc* přeformulujte své formulace ve snaze zabránit těm nedorozuměním, k nimž došlo nebo která můžete předvídat. A mějte vždy na paměti, že *není možné hovořit tak, abyste zabránili nedorozumění*: vždy se najde někdo, kdo vás špatně pochopí. Je-li zapotřebí větší přesnosti, je to proto, že to vyžaduje *problém, který je třeba vyřešit*. Prostě pokuste se co nejlépe vyřešit své problémy a nesnažte se předem použít co nejpřesnější pojmy a formulace v bláhové naději, že se tak vyzbrojíte pro řešení problémů v budoucnosti. *Nemusí žádné vzniknout* a teorie může do té míry pokročit, že se s vašimi snahami mine. Intelektuální arzenál, jehož bude zapotřebí někdy v budoucnu, může být docela jiný než ten, který má kdokoli k dispozici v současnosti. ([3], 30-31)

Metodu *ad hoc*, která řeší podle potřeby otázku srozumitelnosti nebo přesnosti, bylo by možno nazvat „*dialýzou*“, abychom ji náležitě odlišili od *analýzy* – názoru, že jazyková analýza může sama o sobě řešit problémy nebo vytvářet arzenál do budoucna. *Dialýza* problémy neřeší. Nemůže je řešit o nic víc než definice nebo výklady či jazyková analýza: problémy lze vyřešit jen pomocí nových myšlenek. Naše problémy však někdy vyžadují vytvářet pro daný účel nové dělení *ad hoc*. ([3], 31)

LITERATÚRA

- [1] FREGE, G. (1903): *Grundgesetze der Arithmetik*. II. díl, část 56, Jena. Citované podřa [3].
 [2] POPPER, K. R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřítelé II*. OIKÚMENÉ, Praha.
 [3] POPPER, K. R. (1995): *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. PROSTOR, Praha.